

ՄՅՈՒԶԱՆՆԱ ՆԱԶԻՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱՆՄԻՋԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Սույն հոդվածում հանգամանորեն քննարկվում են ՀՀ Սահմանադրության անմիջական գործողության հետ կապված հիմնախնդիրները:

Հիմնարարը- սահմանադրություն, հիմնական օրենք, անմիջական գործողություն, քաղաքական-իրավաբանական փաստաթուղթ:

Սահմանադրական բարեփոխման իմաստը Հայաստանում կայանում է նրանում, որպեսզի Սահմանադրությունը հասարակության համեմատաբար փոքրաքանակ խավի կողմից իրավունքի զավթման միջոցից և եղանակից վերափոխվի ամբողջ հասարակության կողմից իրավունքի լեգալացման միջոց ու եղանակ՝ ի շահ հասարակության և նրա բոլոր անդամների: Պետության կողմից հաստատված և հասարակության իրավունքները սահմանափակող, ինչպես նաև մարդկանց և նրանց ընկերակցությունների սոցիալ ակտիվության դրսևորումների հանդեպ պետական վերահսկման ձևերը ամրագրող օրենքից Սահմանադրությունը պետք է դառնա օրենք, որը նախատեսում է պետության պարտավորությունները քաղաքացիների, սոցիալական տարբեր կառույցների և հասարակության առջև: 2015թ. սահմանադրական բարեփոխումից շատ առաջ մեր երկրի պետաիրավական միտքը եկավ այն եզրակացության, որ Սահմանադրությունը հանդիսանում է իրավական համակարգի, ազգային օրենսդրության անքակտելի մասը: Այն պետք է լինի ոչ թե հանդիսավոր հռչակագիր, այլ աշխատող քաղաքական-իրավաբանական փաստաթուղթ, որի դրական ազդեցությունը հասարակության, պետության և դրանց մեջ անձի վրա հարուստ է այնքանով, որքանով Սահմանադրությունը կենսակերպվում է կյանքում: Սակայն նրա իրագործման պրակտիկան կրում էր չափազանց սահմանափակ բնույթ, և այդ միտումը չի կարելի հաղթահարված համարել: Այս առումով, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում նշված էր, որ առավել հրատապ և սկզբունքային հիմնախնդիրներից է. «համակարգային ամբողջականության մեջ հիմնական իրավունքների անմիջական գործողության երաշխավորում...»:

Իրավական գիտության խնդիրն է մշակել սոցիալական կենդանի հյուսվածքի մեջ սահմանադրական

որակների ներգործման մեխանիզմը: Այդ խնդիրը կարող է լուծվել իրավագիտության բոլոր ճյուղերի մասնագետների համատեղ ջանքերով: Սակայն այդ լուծումը սահմանափակվում է միմիայն դատական մարմինների ու այլ իրավակիրառողների պրակտիկայում սահմանադրական նորմերի անմիջական կամ միջնորդականացված գործողության հարցով: Խնդիրը պետք է դրվի և լուծվի շատ ավելի լայն՝ սահմանադրության սոցիալական մեխանիզմի գործողության մասին, որի բաղկացուցիչ մասն է կազմում իրավաբանական մեխանիզմը: Ասածն օրակարգից չի հանում Սահմանադրության ու նրա նորմերի իրագործման տեսության մշակման խնդիրը: Այդ կապակցությամբ անհրաժեշտություն է ներկայանում միանգամից նշել տարբերությունը սահմանադրության ու նրա իրագործման կամ իրականացման միջև: Միայն կլինի սակայն, ծայրահեղության մեջ ընկնել՝ դրանց միջև անհաղթահարելի պատմեշ կանգնեցնելով: Ընդհակառակը՝ սահմանադրական նորմերի գործողությունը պարտադիր նախապայման է դրանց իրականացման համար՝ համապատասխան Հիմնական օրենքի ու ընթացիկ օրենսդրության կողմից սահմանված արարողակարգերի:

Հասարակական հարաբերությունների սահմանադրական մոդելի ինտեգրումը սոցիալական պրակտիկայի մեջ, ՀՀ օրենսդրության մեջ արտահայտվում է տարբեր տերմիններով՝ «ուժի մեջ մտնում», «գործողության մեջ մտցնում», «գործողություն», «ուղղակի գործողություն», «անմիջական գործողություն», «իրագործում», «կիրառում», որոնք իմաստային տարբեր բեռնվածություն ունեն և նշանակում են ոչ համանման հասկացություններ: Այնուամենայնիվ, սահմանադրական իրավունքի վերաբերյալ մեր գրականության մեջ դրանցից շատերը չեն տարբերակվում, ինչը կարող է բացասաբար անդրադառնալ (և արդեն անդրադառնում է) սահմանադրական նորմերի իրագործման պրակ-

www.journal.lawinstitute.am

տիկայում³: Ինչպես հայտնի է, իրավական նորմերի գործողությունը հավասարազոր է դրանց գոյությանը՝ որպես օրենսդրի կողմից սահմանված վարքաձևի ստանդարտների: Այդպիսի ընկալումը կարելի է տարածել նաև Սահմանադրության վրա, ընդ որում՝ նկատի ունենալով, որ Հիմնական օրենքի գործողությունը՝ նրա իրականացման պայման ու պահն են, սոցիալական պրակտիկայի մեջ սահմանադրական որոշումների ինտեգրումը, քաղաքացիների կողմից նրանց ի ծնե պատկանող ու Սահմանադրության մեջ ամրագրված իրավունքների ու ազատությունների իրագործումը:

Այլ կերպ ասած՝ իրավական նորմերի գործողությունը, այդ թվում նաև Սահմանադրության նորմերի, ավանդորեն նույնացվում է նրանց՝ որպես օրենսդրի կողմից սահմանված վարքաձևի ստանդարտների գոյության հետ: Դա, ինչպես գրում է Յու. Ս. Տիխոմիրովը, «հասարակական պրակտիկայի հետ շփումից ազդակներ ստացող օրենսդրական կարգավորիչի գործառնության գործընթաց է»⁴:

Սահմանադրությունը, ունենալով նորմատիվ ակտին բնորոշ բոլոր հատկանիշները, ունի նաև մի շարք առանձնահատկություններ՝ պայմանավորված օրենսդրության համակարգի մեջ նրա տեղով: Նրանում առավել լրիվ ձևով արձանագրվում են սոցիալ-պատմական զարգացման հասարակության կողմից պարզված ու ընկալված օբյեկտիվ օրինաչափությունները: Սահմանադրական նորմերը, վկայելով ձևավորված հասարակական հարաբերությունները, աջակցում են դրանց կայունացմանն ու զարգացմանը համապատասխան բուն Սահմանադրության կողմից սահմանված իրավաբանական խնդիրների ու նպատակների և արգելք են հանդիսանում հասարակության մեջ զարգացող բացասական երևույթների ու գործընթացների դեմ: Սակայն, անկախ իրականացվող սոցիալական, քաղաքական և այլ գործառնություններից, ինչպես նաև Սահմանադրության համակարգում գրաված տեղից, սկսած նախաբանից և վերջացրած եզրափակիչ հոդվածներով, դրանք բոլորն ունեն կարգավորիչ նշանակություն և կրում են գործող բնույթ:

Տվյալ դատողության կատեգորիկությունը պայմանավորված է երկու պարագաներով: Առաջինը. ՀՀ Սահմանադրության գործողությունը կապված չէ նրա խախտման հետ: Սահմանադրական իրավախախտումն առաջ է բերում պետական հարկադրանքի, ինչպես բուն Սահմանադրությամբ, այնպես էլ այլ օրենքներով նախատեսված սանկցիաների կիրառման անհրաժեշտություն, սակայն Հիմնական օրենքի նորմի խախտումը չի կարող դիտվել որպես նրա գործողության սկզբնական

պահ: Երկրորդ, իրավագիտության մեջ տարածում է գտել այն կարծիքը, որ նորմատիվությունը բնորոշ է Սահմանադրության միայն «հիմնական» բաժիններին և որ նրա դրույթներից շատերը հիմք են ծառայում ընթացիկ օրենսդրության համար, սակայն չեն հանդիսանում ուղղակի գործողության նորմեր: Այս կապակցությամբ եզրահանգում է արվում Սահմանադրության դրույթների առնվազն մի մասի անգործ բնույթի վերաբերյալ: Այնուամենայնիվ, ոչ սահմանադրական դոկտրինան, ոչ էլ պրակտիկան Սահմանադրության «հիմնական» ու «ոչ հիմնական» բաժինների տարանջատման և ոչ մի օբյեկտիվ չափանիշ: Լինելով միասնական համակարգի, Հիմնական օրենքի տարրեր, բաղադրամասեր, նրանք հավասար կերպով հանդիսանում են հիմնական:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ սահմանադրական նորմերի տեսակները բազմաթիվ են ու բազմազան: Դա նախևառաջ կապված է այն բանի հետ, որ, վերջնական հաշվով կատարելով միասնական սոցիալական գործառնությ, Սահմանադրության նորմերը միաժամանակ կատարում են տարբեր իրավաբանական գործառնություններ, ունեն տարբեր նյութական ու իրավաբանական բովանդակություն, տարբերվում են իրենց իրավաբանական հատկանիշներով ու հատկություններով: Սահմանադրական նորմերի այս գործառնությաին դերն էլ հիմք է հանդիսանում նրանց դասակարգման համար: Տվյալ չափանիշն ունի որակական բնույթ, օժտված է սոցիալական և իրավաբանական նշանակելիությամբ, ներկա է բոլոր ստորաբաժիններում, նպաստում է սահմանադրական նորմերի յուրաքանչյուր տեսակի առանձնահատկությունների բացահայտմանը և այդ իսկ պատճառով որոշիչ դեր է խաղում Հիմնական օրենքի նորմերի այլ տարբերակումների համար: Ասվածը չի մսեմացնում մյուս դասակարգումների նշանակությունը, ընդհակառակը՝ սահմանադրական նորմերի ցանկացած գիտական դասակարգում հանդիսանում է ճանաչման կարևոր գործիք ու իրավունք ունի գոյության⁵:

Ըստ իրավական կարգավորման մեխանիզմում իրենց գործառնությաին դերի՝ իրավունքի ընդհանուր տեսության մեջ առանձնացնում են ելային իրավական նորմեր, վարվելակերպի կանոններ, նորմեր և ընդհանուր ու հատուկ նորմեր, որոնք իրենց հերթին բաժանվում են ենթախմբերի: Ինչպես տեսնում ենք, այդ դասակարգման մեջ տեղ չի գտել սահմանադրական նորմերը «հիմնականների» ու «ոչ հիմնականների» բաժանման համար: Այդպիսի բաժանման համար, մեր կարծիքով, ոչ մի հիմք չկա: Այլ բան է, որ որոշ սահմանադրական նորմեր կիրառվում են ոչ անմիջականորեն և իրենց

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կարգավորիչ ազդեցությունը կատարում են կամ այլ նորմերի հետ համատեղ, կամ ճյուղային կոնկրետ նորմերի միջոցով, իսկ մյուս բոլոր նորմերը, կարգավորելով հասարակական հարաբերությունները անմիջականորեն կիրառվում են դատարանների ու պետական իշխանության այլ մարմինների կողմից: Ներկայացվում է, որ ցանկացած այլ մեկնություն իմաստագրվում է սահմանադրական նորմերի իրագործման վերաբերյալ բուն հարցադրումը:

Նույնիսկ անցյալի (խորհրդային շրջան) սահմանադրական փորձի ուսումնասիրման համատեքստում սխալական է նույնիսկ բուն քաղաքականի և իրավաբանականի հակադրումը, նշված սահմանադրությունների ոչ թե «շատ», այլ բացառապես բոլոր հոդվածները կրում էին քաղաքական բնույթ, ինչն, այնուամենայնիվ, փաստարկ չի հանդիսանում որոշ գիտնականների կողմից պաշտպանվող այդ թեզի օգտին: Ընդհակառակը՝ հենց այդ նկատի առնված հոդվածներն ու նրանցում պարունակվող նորմերն էին ձևավորում ու ձևակերպում ավտորիտար-բյուրոկրատական համակարգի սահմանադրական մոդելը:

Այս դիրքորոշման խոցելիությունը կայանում է նաև նրանում, որ դրա կողմնակիցները մոտենում են սահմանադրական նորմերի գնահատման չափանիշներով, որոնք մշակված են սահմանադրական իրավունքի գիտության սահմաններից դուրս, այն էլ օրենսդրության բոլորովին այլ ճյուղերի վերաբերյալ:

Սահմանադրությունը միասնական քաղաքական-իրավաբանական փաստաթուղթ է⁶, որի յուրաքանչյուր մասը պետք է օրգանապես կապված լինի մյուսների հետ և միասնական համակարգի շրջանակներում կատարի իր գործառույթները: Այն հասարակության կյանքի կազմակերպման բանական մոդել է, որն ընդգրկում է նրա բոլոր ոլորտներն ու առավել կարևոր դրսևորումները:

Ասվածը չի կարելի մեկնաբանել որպես Հայաստանի Հանրապետության կարգավորիչ դերի ու նշանակության բացարձակեցում: Նրա ունիվերսալությունը, հասարակական հարաբերությունները իր կարգավորիչ ազդեցությամբ ընդգրկելու առումով՝ սահմանափակ է: Մանրամասն կանոնակարգելով պետության ու նրա մարմինների կազմակերպման և գործունեության բազմաթիվ, նույնիսկ մասնավոր հարցերը, Սահմանադրությունը միաժամանակ պարունակում է ընդհանուր, ձևական որոշակիությամբ աչքի չընկնող դրույթներ, որոնք ձևակերպում են հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման միայն որոշակի, առավել կարևոր սկզբունքները: Այդպիսի տարբերություններով հանդերձ Սահմանադրությունը

հանդիսանում է միասնական, կոռ նորմատիվ-իրավական ակտ, որի նորմերն ու ինստիտուտները հասարակական հարաբերությունների նորմավորման ընթացքում գտնվում են փոխկապակցվածության և փոխգործողության մեջ: Մասնավորապես, Սահմանադրության նախաբանի նորմատիվային նշանակությունը նրանում է, որ այն սովորաբար որոշում է իրավաստեղծման ու իրավակիրառման ռազմավարությունը, պետության, պետական ու հասարակական մարմինների, պաշտոնատար անձանց վրա իրավաբանական պարտականություն է դնում գործել համապատասխան դրա մեջ ձևակերպված հիմնարար սկզբունքների և այն նպատակների, որոնք այնտեղ հռչակվում են:

Կարծում ենք, չի կարելի թերագնահատել Սահմանադրության նախաբանի նշանակությունը նաև նրա բովանդակության համարժեք ընկալման և բացատրման համար: Նախաբանն ունի առաջին հերթին քաղաքական նշանակություն: Նրանում շարադրվում են որոշ ելակետային դրույթներ, որոնց վրա հիմնվում է Սահմանադրությունը, և այն նպատակները, որոնք նա հետապնդում է: ՀՀ Սահմանադրության նախաբանը արձանագրում է Հայոց պետականության հիմնական սկզբունքներ և համազգային նպատակները, ազգային համամարդկային արժեքները:

¹ Տե՛ս, Նազարյան Վլ. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության կոնցեպցիան, Երևան, 1992թ., Խաչատրյան Հ.Մ. Հայաստանի Հանրապետության առաջին Սահմանադրությունը: Երևան, 1997:

¹ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ: Ստեղծվել է Հայաստանի Հանրապետության նախագահին առընթեր սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողովի կողմից: Երևան, 2014, էջ 24:

¹ Տե՛ս, Эбзеев Б.С. Введение в Конституцию России, М., 2013, С. 125-126, նույնի, Человек и народ, государство в конституционном строе Российской федерации. Изд. второе, перераб. и доп. М., 2013, С. 67-68.

¹ Տե՛ս Тихомиров Ю.А. Теория закона. М., 1992, С. 222.

¹ Մանրամասն տե՛ս, Россия и Конституция в XXI веке. 2-е издание. М., 2008, С. 61-62; Конституция в XXI веке. Сравнительно-правовое исследование. Отв. ред. проф. В.Е. Чиркин. М., 2014, С. 46-47.

¹ Տե՛ս, Авакьян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современность. 2-е изд. М., 2000, С. 31-32. Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции. М., 2005, с. 32-33.

Сюзанна Назинян

Соискатель института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Проблемы прямого действия Конституции Республики Армения

В настоящей статье обстоятельно рассматриваются теоретико-практические проблемы, связанные с прямым действием Конституции РА.

Ключевые слова: конституция, основной закон, прямое действие, политико-юридический документ.

Syuzanna Nazinyan

Applicant of the Philosophy, Sociology and Law Institute
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

Problems of direct action of the Constitution of the Republic of Armenia.

The article covers in detail the theoretical and practical problems related to the direct action of the RA Constitution.

Keywords: Constitution, basic law, direct action, political and legal document.